

in Situ

Archaeologica

2009–2010

in Situ

Archaeologica

2009–2010

in Situ

Archaeologica
© Göteborgs universitet 2010
ISSN 2000-4044

www.insituarchaeologica.com

Artiklar i in Situ granskas av minst två referenter ur redaktionskommittén

Ansvarig utgivare
Kristian Kristiansen

Redaktion
Bohusläns museum
Box 403
451 19 Uddevalla

Redaktör
Håkan Petersson

Assisterande redaktör
Tom Carlsson, tema BO-08
Tony Axelsson, diskussionsavsnitt

Layout och teknisk redaktör
Lisa K Larsson

Redaktionskommitté för 2010

Magnus Artursson, *RAÄ UV Syd*, Tony Axelsson *Västergötlands museum*, Anders Håkansson *Kulturmiljö Halland*, Leif Häggström *Kulturmiljö Halland*, Håkan Karlsson *Göteborgs universitet*, Oscar Ortman *Bohusläns museum*, Per Persson *Kulturhistorisk museum*, Håkan Petersson *Bohusläns museum*, Christina Rosén *RAÄ UV Väst*, Karl-Göran Sjögren *Göteborgs universitet*, Eva Schaller Åhrberg *Kulturhistorisk museum*, Niklas Ytterberg *Bohusläns museum*

Grafisk form
Gabriella Kalmar

Engelsk språkgranskning
Judith Crawford

Distribution
www.arkeologibocker.se

Finansiärer
Bohusläns museum, Göteborgs universitet, Kulturmiljö Halland, Riksantikvarieämbetet UV Väst, Värmlands museum, Västergötlands museum

Tryck
Bording AB, Borås 2011

Innehåll

What time is it? Magnus Svensson (†)	7
Agrar bebyggelse i Bohuslän och Halland under 1000-1200-talet Jörgen Streiffert	27
Ett nyfunnet 1600-tals krukmakeri i Öregund Joakim Kjellberg	45
Stjärneberg Linus Hagberg	57
Gröna yxor och vita spån Patrik Gustafsson och Mikael Nordin	71
Neolitisk avfallshantering och samhällsförändring Fredrik Larsson	83
Dieter och identiteter Elin Fornander	93
Keramik och långhus Fredrik Molin och Johan Stenvall	105
Bostäder och boplotsorganisation under stenålder Niclas Björck	117
Stenåldersarkeologi Gunlög Graner, Åsa M Larsson & Stig Welinder	133
Att gräva nuet Håkan Petersson	145
Diskussion	159

in Situ

Archaeologica

Tema BO-08

Stenåldersarkeologi

– rena stenåldern

Gunlög Graner, Åsa M Larsson & Stig Welinder

Stone Age archaeology is the essence of prehistoric archaeology, as there is no written or ethnographic evidence to rely upon – only material remains and what we make of them. This is the reason why the empirical data inherent in the archaeological theoretical debate, during the 1960s and onwards, has mainly derived from the Stone Age. We predict that this central position in the theoretical debate will persist for the next 50 years. We have, however, taken the license to draw up a number of dream – or nightmare – scenarios. We argue that the meeting between two human beings is a unique event, not possible to completely simulate from material remains. However, we can still work towards a prehistory populated by real human beings, of interest to more than a few specialised researchers.

Inledning

Alltsedan Christian Jürgensen Thomsens dagar har stenåldern varit både en tid och ett stadium i mänsklig-
hetens evolution. Så är det ännu i den arkeologiska dis-
kussionen respektive vardagsspråket och massmedias
bilder. Stenåldern är tiden före bronsålderns period
Ia, alternativt det avlägsna och primitiva tillstånd dit
man kan bomba tillbaka misshagliga folk.

Nittonhundratalets stenåldersarkeologi karakte-
riserades – till skillnad från de senare åldrarnas ar-
keologi – av studiet av stenteknologi, keramikstilar,
jaktstrategier och småskaliga samhällen. Varken detta
eller egentligen någonting annat motiverar emellertid,
att stenåldern avskiljs som en fundamentalt artskild tid,

som måste studeras och diskuteras på ett fundamentalt
artskilt sätt jämförd med andra tider. Begreppet *stenål-
dersarkeologi* är tomt och ointressant, dock inte onödigt
om det ges ett annat innehåll och andra associationer
än 1800-talets stenbrukande vildar före bronsåldern,
i mänsklighetens barndom *sensu* Sven Nilsson.

Arkeologin har ambitionen att skapa kunskap om
fortiden. Mellan vår nutid och början av stenåldern
ligger omvälvande förändringar i det mänskliga: gene-
tiska, ekologiska, teknologiska, sociala, ideologiska...
det är nutidens privilegium att försöka beskriva, disku-
tera och förstå dessa förändringar. Vi vill veta mera om
fortiden och dess människor och samhällen. Vi har
erfarenhet av och tilltro till att arkeologin kan skapa

kunskap om den långa tiden och det annorlunda, om gränserna för det mänskligt möjliga, nyansrik, men också konfliktfylld kunskap.

Stenåldersarkeologi – alltings början?

Frågan är, om det finns fenomen som kan diskuteras uteslutande inom stenåldersarkeologin, utan motsvarighet inom någon annan arkeologi eller annan vetenskap. Ultimata pionjärer är ett förslag. De små grupperna av människor som strövade och paddlade norrut efter den vikande isranden, var ultimata pionjärer (Fuglestad 2001). De satte fötterna på mark och stack paddlarna i vatten, som inte hade sett människor på 20 000 år eller mera. Människorna hade inga erfarenheter, minnen och berättelser om de områden som de såg för första gången. Kanske hade de drömmar och förväntningar; helt säkert hade de goda historier att berätta, när de vände söderut på hösten (Sandmo 1986).

En liknande lust och pionjäranda må ha besjälade portugiser och spanjorer, som på 1400-talet, seglade ut på för dem okända hav, och de engelsmän och fransmän, som på 1600-talet tog sig västerut genom skogar och över prärier, som var för dem okända. De kom dock inte till folktomma områden. Det gjorde däremot de första, som landsteg på öar allt längre bort i övärlden i Stilla Havet, och de första, som landsteg på Kanarieöarna och Påskön. En stark känsla av att vara de första människorna någonsin i en ny värld upplevde de första astronauterna på månen på 1960-talet. Åskådarna – den äldsta författaren av denna artikel tillhörde dem – upplevde beundran, förundran, show och politik.

Ett annat förslag är det första jordbruket. För 10 000 -15 000 år sedan, i Mellersta Östern, Mellanamerika, Sydostasien, intensifierades ett systematiskt samlande, vårdades och flyttades bestånd av plantor, besåddes och hägnades fält av människor, som inte själva visste att de var världens första åkerbrukande generationer. Andra, eller samma människor, intensifierade en artspecialiserad jakt och växte in i en symbios med djuren, som gjorde dem till de första generationerna boskapsskötare. Den första stenen var kastad i ett vatten vars ringar ännu inte hade stillnat i Nord sverige i början av 1900-talet, och på 2000-talet ännu inte i till exempel

de sydamerikanska skogs- och djungelområdena.

Den för all arkeologi helt grundläggande övergången till att bli människor med komplex teknologi, sofistikerade språk och outgrundligt varierade kulturella och sociala relationer, ägde rum inom stenåldern. Är det någon som kommer ihåg sin *New Archaeology*? Det är ett forskningsfält i gränsområdet mellan fysisk antropologi, stenåldersarkeologi, paleoekologi, arkeogenetik och ytterligare några etiketterade discipliner. Denna forskning är dock av begränsad omfattning i Sverige, åtminstone sett utifrån svenska data (Heimdahl 2006).

På stenåldern levde människor som jägare- samlare- fiskare, utan någon som helst relation till, eller kännedom om jordbruk och jordbrukare. Några sådana grupper av människor levde emellertid också ganska nyligen, till exempel på 1700-talet i Australien. Karakteristiskt för alla dessa grupper var avsaknaden av metallteknologi, möjligen med undantag av koppar- eskimåerna i Kanada. Också jägare- samlare- fiskare, som bara genom rykten och obegripliga vandrings- historier hade hört talas om jordbrukare, kunde på långa avstånd i sin livsstil vara påverkade av jordbruks- samhällen genom *World System*-mekanismer. Har de mesolitiska flinteggade benspetsarna sina yttersta förebilder i sydösteuropeiska skörderedskap? Är kultur- och samhällsförändringarna i Nordskandinavien kring 2000 f. Kr. ringar på vattnet från kontinentens nätverk i de bronsanvändande samhällena? Och vilka historier följde med Sveriges äldsta metallföremål genom taigan till människorna som tillverkade kamkeramik på Lillberget i Kalix?

Introduktionen av jordbruket och människoblivandet är för stenåldern mera unika fenomen än det att vara ultimata pionjärer i ett, ur mänsklig synvinkel, jungfruligt område såsom i det under senglacial tid framsmälta Nordeuropa eller att vara jägare- samlare- fiskare. Med det lämnar vi i denna text stenåldern bakom oss, dels som en tid som slutade någon gång mellan 2000 f. Kr. och 1500 f. Kr. eller någon annan gång, men även som ett stadium i mänsklighetens väg (vare sig uppåt eller neråt eller åt något annat håll eller åt inget håll alls). Vi borde naturligtvis också lämna benämningen *stenåldersarkeologi* bakom oss. Vi behåller den dock av gammal vana och för bekvämlighets skull, och inom skandinavisk arkeologi är begreppet faktiskt inte helt inadekvat.

Utan skyddsnät

Stenåldersarkeologin är antropologisk, all annan arkeologi är historisk. Den kan inte som andra tiders arkeologi ta avstamp i ord och text, historiska sammanhang eller ortnamn. Ännu mindre har stenåldersarkeologin en aning om det språk som talades. Stenåldersarkeologin utgår ifrån fält- och laboratoriedata. Förståelsen av människor och samhällen inom stenåldersarkeologin har att utgå ifrån enbart de fem sinnen (figur 1). Uttolkaren står inför det fullkomligt okända med tillgång endast till det materiella. Alla ord är och måste vara uttolkarens, den arkeologiska diskussionens, egna. Ingen som helst rimligt samtida skrifthistorisk kontext, om ens i rummet avlägsen och tillsvarende problematisk, avgränsar eller antyder ramar inom vilka tolkningarnas och förståelsens människor och samhällen har att stanna. Stenåldersarkeologi är att kasta sig ut på 700 famnars djup.

Det kan diskuteras när stenåldersarkeologins arbetsfält tog slut i den här anförda meningen. Vikingatiden var tidigare traditionellt forntidens sista period. I dag diskuteras tiden från Cornelius Tacitus eller Jordanes etnografiska och historiska verk som tidighistorisk tid. Visserligen slumrade stundom Homeros, men också hans tid, när den nu inföll, och de med kilskrift och linear B stämplade lertavlornas tid är inordnad i ett sammanhang, där tidens egna ord, dunkelt och svårt, ger antydningar om, och sätter gränser för, möjliga tolkningar. Vi tänker på exempel som diskussionerna om bronsålderns tankevärld (Kaul 2004, Kristiansen & Larsson 2005), och på förståelsen av förändringarna i mönster i Mittnorrland utifrån *World Systems Theory* (Welinder 2008).

Stenåldersarkeologin är en utmaning. Alla dess ord måste stötas och blötas i den intersubjektiva diskussionen. De kommer från de tolkande arkeologernas egen mänskliga erfarenhet och dennas utvidgning genom den antropologiska erfarenheten. För någon generation sedan sa man *etnografiska analogier*. Utmaningens kärna är frågan om den egna mänskliga erfarenheten och den antropologiska erfarenheten tillsammans kan skapa essentiellt ny kunskap om forntiden, eller om de bara kombinerar om det redan kända som ett arkeologiskt glaspärlespel (Hesse 1943) inom de redan kända ramarna för det mänskligt möjliga.¹

1.

Är hittarglädjen störst, då handen griper ett nytt fynd i sållet, eller då ögat upptäcker ett nytt pattern in other peoples' garbage på dataskärmen? (Foto: Åsa M. Larsson 1997).
When is the pleasure of finding something the most; is it when the hand gets hold of a new find in the sieve; or is it when the eye discovers a new pattern in other people's garbage, on the computer screen. (Photograph Åsa M. Larsson 1997).

Vad som ständigt växer och förändras är uppsättningen av data om det materiella i – eller kanske hellre från – forntiden. För närvarande äger denna process främst rum inom uppdragsarkeologin och i de arkeologiska laboratorierna. Den akademiska arkeologins förnämsta bidrag är diskussionen om tolkningsgrundernas begrepp och deras verkningshistoria.

Därmed är vi framme vid stenåldersarkeologins existentiella fråga: Hur fungerar det komplexa samspelet mellan fält- och laboratoriedata, de enskilda tolkande arkeologerna och den intersubjektiva diskussionens begreppsvärld i den föränderliga världen av förståelse av människor och samhällen utan några som helst egna ord, utan någon som helst skrifthistorisk kontext? Hur skapas ny kunskap? Den frågan, som onekligen är en arkeologihistorisk gengångare (Johansen 1974), skall vi

inte svara på utan vi ska först drömma, sedan resonera om materialitetens människor, och sist drömma om den nya människan.

Tänka bakåt, se framåt

För en arkeolog som ska drömma om hur stenåldersarkeologin ser ut om femtio år – och annat än drömma går det väl inte kring denna uppgift som bokens redaktion har tilldelat oss – är det självklart att börja med att tänka femtio år tillbaka: Hur såg stenåldersarkeologin ut 1958? Vilka stora förändringar inträffade 1958-2008? Hur omvälvande förändringar kan väntas på femtio år?

Vi lånar ett begrepp från Gordon Childe och påstår att arkeologin under de senaste femtio åren har genomgått två revolutioner, men till skillnad från Gordon Childs revolutioner har de löpt parallellt och till dels inflätade i varandra: den laborativa revolutionen och den teoretiska revolutionen. Det skrevs böcker med titlar som *Arkeologi och naturvetenskap* redan för femtio år sedan (Rausing 1958). Mycket lite av vad som står i de böckerna har annat än forskningshistoriskt kuriosavärde i dag. Det går inte ens att med facit i hand läsa att arkeologin i dag skulle vara en fundamentalt annorlunda tänkande vetenskap än på 1950-talet, det fanns en livlig och tämligen konfliktfylld arkeologisk teoridebatt redan då (Hegardt 1997). Men det går inte att utifrån den förutse att den arkeologiska forskarens position inom forskningsprocessen skulle bli en fundamentalt annorlunda. Den teoretiska revolutionen kunde vi också benämna *en tolkningens dekonstruktion*.

På 1950-talet var ^{14}C -metoden ny. Den användes jämte många andra metoder för att pussla samman kronologiska skelett. Antalet dateringar var få och osäkra, och de betraktades med en viss misstänksamhet. Bra många var förvisso fel. På 2000-talet finns det skäl att anse att alla metodiska problem i ^{14}C -metoden av betydelse är överblickbara, och att de flesta går att bemästra. Inom stenåldersarkeologin används nästan inga andra dateringsmetoder. Även då föremål och fyndplatser ges kronologiska positioner utifrån sitt eget innehåll i förhållande till andra föremål och fyndplatser, är ^{14}C -metoden grundläggande inblandad som garanten för att det som förr i världen benämndes relativ kronologi faktiskt fungerar. Stenålderskronologi beror inte längre, som för femtio år sedan, på antaganden om

kulturhistoriska sammanhang, utan på ackumulatio- nen och sönderfallet av isotopen ^{14}C i årsringar i träd (Renfrew 1973). En nutida uppdragsarkeologisk projektgrupp skulle vara hjälplös om den inte vore tilldelad en daterings-kvot som är större än alla ^{14}C -dateringar som gjordes inom hela landets arkeologi under hela år 1958.

En annan, för stenåldersarkeologin genomgripande sida av den laborativa revolutionen, är elementens, molekylernas och isotopernas arkeologi. Den stenåldersmänniska som för femtio år sedan porträtterades med föremål på kroppen, i händerna och bredvid sig i graven, skulle inte känna igen sig i dagens porträtt av strontiumisotoper, lipider, zinkatomer och annat ur benen och tänderna och ur hennes lerkrukor. Hon har blivit en annan, en mera innehållsrik, mera individualiserad människa med sin helt egna ^{14}C -daterade och av benkemi bestämda plats i livet och genom livsloppet. Vi kommer tillbaka till henne.

För femtio år sedan var datamaskinerna stora som ångpannor och för arkeologin ungefär lika användbara. Dagens förunderligt små och kraftfulla datorer kan med sofistikerade program relatera stenålderns människor i förhållande till varandra som nyansrika och varierade individer – eller borde göra det. Vi återkommer till detta också som vi ser som en av stenåldersarkeologins utmanande ambitioner.

Arkeologins teoretiska debatt på 1950- och 60-talen handlade om tolkningarnas trovärdighet: Hur skilde de sig från tyckande? Hur kunde de samspela med antropologiska, på den tiden hette det i Sverige socialantropologiska, idéer? Den debatten slutade i New Archaeology och Middle Range Theory. Därefter följde symbolisk, strukturalistisk, strukturmarxistisk arkeologi, hermeneutik, kontextuell arkeologi och annat. Den oåterkalleliga skiljelinjen var den poststrukturalistiska insikten, som kom till svensk arkeologi i början på 1990-talet (Shanks & Tilley 1989). Tolkningsprocessen dekonstruerades och tyngdpunkten i diskussionen försköts från tolkningarna till tolkarna.

Det är inte längre diskussionen om olika tolkningars värde som är intressant, utan de val som tolkarna gör på vägen fram till den avslutade tolkningen. Arkeologin är inte längre ett bygge av allt mera kunskap, utan en ständigt föränderlig diskussion om tolknings- ar och kunskapens grunder. Där har den teoretiska revolutionen oåterkalleligen placerat arkeologin, men

arkeologin innehåller också en växande och allt mera informationsrik mängd data om fynd, fyndplatser och fyndkontexter. Den tolkande arkeologins intersubjektiva diskussion har blivit allt mera innehållsrik och mångsidig. Det finns mera kunskap om forntiden än någonsin att diskutera.

Varthän för stenåldern i framtiden?

Vår korta skiss av omvälvningarna i det arkeologiska hantverket och det arkeologiska tänkandet sedan 1958 leder väl fram till bara en möjlig utgångspunkt: Vi måste vänta oss stora oförutsägbara nyheter i framtiden. Hur stenåldersarkeologin ser ut om femtio år är ett fält för drömmar. Låt oss drömma, även någon mardröm.

Datorer och Internet är såväl verktyg som metoder, såväl information som tänkesätt. De internettillgängliga databaserna och i synnerhet de sammanlänkande metadatabaserna med effektiva sökmöjligheter i obegränsade datamängder från hela världen kommer att skapa den globala arkeologin. Världens arkeologer kommer oberoende av tid och plats kunna ha tillgång till världens arkeologiska data för att diskutera sammanställningar och tolkningar av dessa i ett globalt samtal. Bara mänsklig inskränkthet kommer att hindra framväxten av en demokratisk arkeologi – eller blir det en arkeologisk anarki (Welinder 2004)?

Då datoriserade, lättillgängliga kataloger över föremål och fyndplatser blev en vision, och snart nog en realitet på 1960-talet, kom den kritiska diskussionen att begränsas till terminologi och typologi. Forskningen skulle komma att likriktas och stagnera utan det nyskapande som arkeologernas hanterande av föremålen med händerna och under ögonen leder till. Det mänskliga mötet med artefakterna är nödvändigt för en levande forskning.

I dag har det växande antalet databaser och metadatabaser som länkar samman många databaser och tillåter simultana sökningar, aktualiserat sökmotorerna som tvångströjor. Vem bestämmer hur data ska hittas, sammanställas och presenteras för att delta i diskussionen? Kan vi ge skepnad och ord åt visionen, att vi om femtio år har kastat av oss IT-teknikens och programmerarnas tvångströjor och låter de demokratiska arkeologerna – var och en i sin lilla röda stuga, eller i sitt beduintält – möta utgrävningsplatserna

och de magasinerade artefakterna i cybervärlden? Som vore de på plats med samma möjligheter och känsla som dagens arkeologer, som uppsöker platsen med flyg och bil var helst på jorden den är belägen?

Vi kan föreställa oss en industrirobot som skannar in en krukskärva i ett avlägset museum och en arkeolog som betraktar ett vridbart hologram av krukskärvan hemma vid köksbordet. De två är till förväxling lika varandra. Arkeologen sätter på sig en hjälm och ett par handskar och upplever illusionen av att hålla krukskärvan i handen med en känsla som är till förväxling lik känslan av att hålla den avlägsna originalskärvan i handen. Är de två situationerna utbytbara – att hålla originalkrukskärvan i handen och att hålla den fulländade IT-kopian i handen? Är mötet mellan två människor unikt? Också om femtio år? Också om den ena människan är representerad av en krukskärva? Författargruppen kunde inte enas om ett entydigt ja eller nej på frågan om de två mötena – det i verkligheten och det i cybervärlden – var utbytbara. Om inget annat så kommer arkeologen alltid att veta att detta inte är originalkrukskärvan utan en kopia, om än fulländad. Har det betydelse?²²

De arkeologiska industrirobotarna och laboratorierna kommer emellertid om femtio år att göra en hel del annat nyttigt arbete. De kommer att scanna in tredimensionella bilder av hundratusentals avslag och genomföra *refitting* av slagsekvenser och kärnor. Naturligtvis kommer de att göra det också för krukskärvor och benbitar. Hur kommer framtidens *Middle Range Theory* att se ut? Hur kommer filmerna, som visar liv och rörelse i fyndspridningskartornas statiska bilder, att se ut?

Den laborativa arkeologins analyser av ett växande antal olika element, isotoper och molekyler är bara en fråga om effektivitet och resurser i laboratorierna. Våra drömmar handlar om bemästrandet av tafonomiska problem och precisionen i tolkningarna. Detta gäller naturligtvis alldeles särskilt DNA-molekylerna. Står DNA-analyserna i dag där ¹⁴C-analyserna stod i början av 1960-talet? Det grundläggande var gjort och hade fått ett Nobelpris, men svårigheterna hade börjat torna upp sig. Många av dem såg dock ut att vara hanterbara – och så kom kalibreringskurvorna, acceleratorerna och kemins nyutveckling av metoder för att ta fram daterbart kol ur järnnitar, brända ben och så vidare.

Dröm eller mardröm?

Industrirobotarna och laboratorierna kommer att kunna arbeta med fyndmiljöer med en informationsrikedom som vi i dag bara kan drömma om. Vad ligger i myrarna i Norrlands inland? Finländsk och rysk arkeologi gör det berättigat att drömma. Vad ligger på Östersjöns botten? Drömmarna kan starta med den danska arkeologin och marinarknologin. Kommer någon att finna det angeläget att konstruera effektiva metoder för matjordsarkeologi i fullåkerslandskapen? Det skulle väl inte vara svårare än att konstruera potatisplockarmaskiner. Storskalig *off site*-arkeologi – gärna kombinerad med *refitting* för att följa människors rörelser i landskapet – skulle väl inte heller vara någon svårighet att genomföra. Landskapsarkeologin skulle aldrig mera bli sig lik.

Varför förresten drömma om typologiska industrirobotar och akrobatiska laboratorier? Bättre upp! När länsantikvarien dragit upp gränserna för utgrävningen släpper vi lös den arkeologiska dammsugaren. Likt en skogsprocessor, som i ena änden suger in avsågade stammar och i den andra spottar ut barkat timmer, suger den arkeologiska dammsugaren in jord. I den motsatta änden kommer det ut en Daff med alla tillhörande bilagor, kataloger och kartor. Daffen kommer naturligtvis ut hemma hos arkeologen som följt utgrävningen på en TV-skärm samtidigt som han lekt med barnen. När barnen lagt sig, så kan han studera utgrävningen i sin text- och hologramprojektor.

Den arkeologiska dammsugaren väckte ett spontant avståndstagande och en viss munterhet, då den presenterades på Svenska Arkeologmötet våren 2008. Essensen och självidentifikationen i arkeologin och hos arkeologer är inte förståelsen av det mänskliga som det materiella, utan att ligga på knä och skrapa med en skärslev. Så förväntas arkeologer göra också om femtio år. Om form, material och färg på skärslevarna kommer att ha förändrats om dessa femtio år är tveksamt. Den mest iögonfallande skillnaden mellan de skärslevor som den äldste författaren minns från mitten av 1960-talet är att de inte hade blått skaft.

Inom denna artikels författaregrupp väckte den arkeologiska dammsugaren fascination och framkallade rysningar. Vi har försökt att till sin spets driva frågan, varför den är omöjlig inom en humanistisk arkeologi.

Vi började med att skicka arkeologens barn till dagis och sätta arkeologen vid en interaktiv skärm.

Vi tror inte att ett standardprogram kan klara alla olika utgrävningar och uppdykande problem, inte heller ett självkorrigering och självprogrammerande program. Vi försåg också arkeologen med en uppkopplad expertgrupp, ungefär som en läkare kan vägledas av en uppkopplad specialist på ett centralsjukhus under en besvärlig operation. Sedan försåg vi arkeologen med hjälm och handskar, så att han upplevde känslan av att själv utföra utgrävningen med skärslev och andra redskap. Vi lät också den arkeologiska dammsugaren scanna in utgrävningens platsen fullständigt (även på djupet) så att utgrävningen kunde göras om och tolkas om i cybervärlden.

Vi blev emellertid inte nöjda; vi stötte på samma problem som den typologiska industriroboten hade gjort. Vi tror inte att det program som kan förstå människor i mänskliga möten är skrivet ens om femtio år, även om människan som vi möter är en avfallsgrop. Detta skulle kräva en djup och nyansrik människokunskap som inte finns i dag och som vi inte tror kommer att finnas om femtio år. En av arkeologins uppgifter i dag är att bidra till skapandet av denna människokunskap. Det är en filosofisk fråga om den kunskapen någonsin kommer att finnas. Vi tror inte det av det enkla skälet, att det mänskliga inte bara är obegränsat innehållsrikt utan också ständigt föränderligt. Människokunskapen, insikten i det att vara människor och mänskliga möten, kommer aldrig ifatt det föränderliga mänskliga. Människokunskapen själv förändrar det att vara människa och känna sig som en människa.

Den arkeologiska dammsugaren skulle bli en fascinerande, men kuslig tvångströja.

Stumma ting tvingar oss att tala

Framtidsdrömmar i största allmänhet, kommer lätt nog att handla om uppfinningar och tekniska tillämpningar, inom arkeologin handlar dessa om nya metoder. Så har det varit också så här långt i vårt framtidsdrömande. Ovanligare och svårare är att drömma inom den teoretiska arkeologin. Eller, består den teoretiska arkeologin av så mycket annat än drömmar och förhoppningar om hur synen på människor och samhällen, kunskap och tolkningar skall förändras?

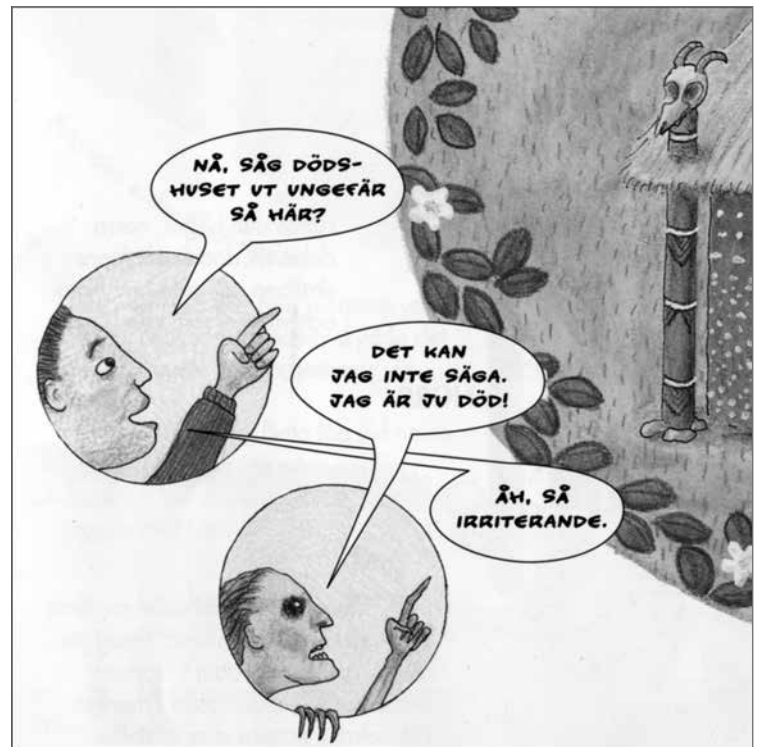
Intressant teoretisk arkeologi tänker tillsammans med arkeologisk empiri. Är det inte påfallande hur ofta denna empiri hämtats från stenåldern? V. Gordon Childe, Mats P. Malmer, David L. Clarke, Lewis

R.Binford, Ian Hodder, Christopher Tilley, André Leroi-Gourhan arbetade alla som tolkande arkeologer inom stenåldern. De ville alla visa att deras tänkande kring hur arkeologisk kunskap fungerade. Den arkeologiska diskussionen förnyades inom den engelskspråkiga världen på 1950- och 60-talen i samhandling med de nordamerikanska indianernas stenålder före den europeiska ankomsten. I Europa kom den nya arkeologins idéer inte minst att prövas inom studiet av de mesolitiska jägare- samlare- fiskaresamhällena, utan även i studiet av uppkomsten och spridningen av jordbruket. Den efterföljande postprocessuella arkeologin tänktes ut tillsammans med de neolitiska jordbrukssamhällena.

Den teoretiska arkeologins tänkande och vilja att förstå det arkeologiska tänkandet tvingar sig på stenåldern – eller stenåldern kräver det – därför att stenåldern själv saknar orden (figur 2). Stenåldersarkeologin är det renodlade mötet med människor som det materiella. För någon forskargeneration sedan talade man om människorna bakom fynden. Utgrävningarna och föremålen uppfattades som en nödlösning för att kunna säga något om förhistoriska människor. Dagens arkeologi säger efter några decenniers teoretisk diskussion *människor som det materiella* eller *det materiella som människor*. Valet mellan de två eller försöken att formulera de två som ett är en diskussion för sig.

Inom den historiska arkeologin diskuteras om, eller hur, mötet med människor i ord är att möta andra människor än de som möter i det materiella. Egentligen finns det naturligtvis bara en hel människa att möta, men framstår denna som annorlunda, som en annan, då det materiella är med i mötet? Den historiska arkeologins svar är förstås ja, men därutöver finns mycket att göra för att motivera det korrekta och intressanta i det svaret. I stenåldersarkeologin finns inga alternativ; stenålderns människor är kvartsbitar, eldsprängd skärvtsten och annat materiellt – och inget annat. Den framtida diskussionen om den historiska arkeologins människosyn, och all arkeologis människosyn, kommer fortsatt att utspelas inom stenåldersarkeologin.

Framtidens materiella stenåldersmänniskor kommer att vara mycket sammansatta. De kommer att vara komplex av saker i händerna, saker i dräkten och frisyren, skelettrauman, sjukdomar, gravläggningstraditioner, ritualer, kosthåll och matvanor, arkitektur, amning, kroppslängd, födelseplats... och hur mycket

Data gör vresigt motstånd mot arkeologens önskan om svar. (Från Lindström 2007).

Data is churlishly resistant to the archaeologist's desire for answers. (From Lindström 2007).

av detta som har förändrats genom livsloppet. Visionen är förstås att kunna teckna porträtt och skissera biografier för individuella stenåldersmänniskor. Givet det arkeologiska källmaterialets begränsningar, tafonomiska och andra, så är det utopi att inom arkeologin tro sig kunna diskutera samhällsstruktur och samhällsförändring på motsvarande sätt som en intervjuande etnolog eller en deltagarobserverande antropolog kan göra i nutiden, vid möten med individer. Drömma är emellertid tillåtet: Tänk om arkeologin kunde relatera porträtt och biografier av stenåldersmänniskor till varandra och diskutera stenålderssamhällen i stället för att ordna krukskärvor och kväveisotoper?

Mats P. Malmer byggde sin arkeologi på det grundläggande, nästan axiomatiska antagandet, att typer motsvarar historiska situationer (Malmer 1962). Ett antal föremål med väsentliga, gemensamma egenskaper, utgör en typ. Vilka egenskaper som är väsentliga må var och en själv välja ut, och pröva sig fram till. Föremålen, som tillhör samma typ och således är lika med avseende på ett antal morfologiska, mätbara och fysisk-kemiska egenskaper, är också lika i andra avseenden.

De kan tänkas vara lika gamla, vara tillverkade på samma plats, bära samma mening, brukas på samma sätt... endast den tolkande arkeologens erfarenhet och fantasi sätter gränserna för möjliga tolkningar. Problemet hur man värderar och väljer mellan alternativa tolkningar lämnar vi åt sidan här.

Den arkeologi som ville förstå människorna bakom fynden, kom till vägs ände genom att ordna arkeologiska data i typologiska element, attribut, typer, fynd associationstyper och kulturer. Dessa begrepp är anmärkningsvärt försvunna ur dagens arkeologiska hantverk utom den månghövdade hydran: kulturerna. De typologiska begreppen tycks inte behövas för närvarande, och det är också svårt att passa in de flesta av den laborativa arkeologins data i boxarna.

Önskedrömmar

Kommer framtidens arkeologi inte att klassificera utifrån Mats P. Malmers (1962) eller David L. Clarkes (1968) typologiska system för fynd och fyndplatser och till det lägga allehanda laborativa data om mat och annat? Kommer katalogerna i avhandlingarna att innehålla mänskliga egenskaper och handlingar, individer och små grupper av människor? Kommer den mänskliga och kulturella komplexiteten att fångas av multivariata analyser av individer, istället för föremål, eller fyndplatser, som i dagens korrespondensanalyser? Här börjar tanken svindla och tankeförmågan ta slut.

Drömmar, visioner, mardrömmar. Vi slutar med två önskedrömmar. Det är nog så realistiska önskedrömmar, de kräver inte femtio år för att gå i fullbordan. Tvärtom, de skulle kunna vara verklighet i morgon eller borde ha varit det i dag. Eftersom de inte är det, så är de kanske ändå orealistiska.

Vi ser framför oss en arkeologi som forskar tillsammans med de naturvetare som forskar kring människor och landskap i långa tidsperspektiv. Just nu aktuella teman är miljö- och klimatforskning. Bådadera, och de hänger nära samman, är i det långa tidsperspektivet föränderliga i nära samspel med människors göranden och låtanden.

Denna artikelns seniorförfattare var på 1960-talet med i en forskargrupp vid Lunds universitet, som arbetade med sjörestaureringar. De av limnologerna föreslagna restaureringsåtgärderna hade att bygga på en beskrivning av hur sjöarna hade övergödslats, förorenats och vuxit igen genom mänskliga verksamheter

i sjöarnas nederbördsområde sedan introduktionen av jordbruk omkring 4000 f. Kr. En arkeologisk studie var relevant i sammanhanget. Kring 1990 var han med i en europeisk forskargrupp som rekonstruerade avskogning och regeneration kring 500 e. Kr. för att beräkna förändringar i albedoeffekt och därmed jordens värmebalans. Arkeologin var relevant för att förstå landskapsförändringar.

För det andra, och avslutningsvis, ser vi framför oss en stenåldersarkeologi, vars forskning är synlig, efterfrågad och prestigefylld i den löpande kultur- och samhällsdebatten. I skolan skulle undervisning om en rik stenålder äga rum också för elever äldre än tio, elva år. Kunde stenåldern också utanför den lilla kretsen av stenåldersarkeologer bli befolkad med varierade, nyansrika och föränderliga människor och samhällen, så som människor och samhällen brukar vara? Inte bara rena rama stenåldern?

Summary

It is a privilege of the present to describe, discuss and understand the immense genetic, ecological, technological, social and ideological change since the emergence of mankind. The question is if some problems can be discussed solely within the Stone Age archaeology; pioneers, hunting-gathering societies without knowledge of farming, first farmers... The answer is no except for the change from anthropoid apes, to almost humans, to humans.

Unique to the Stone Age is that its discussion is based on no other data than material ones. There are no texts, no words, no historical context, no place names and no notion of which languages were spoken. The interpreter faces the entirely unknown.

The formulation of a vision of Stone Age archaeology in 50 years from now may start with looking 50 years back. It is obvious that in the 1950s it was impossible to foresee what Stone Age archaeology would look like today, after a theoretical revolution and a scientific revolution, to paraphrase Gordon Childe. Our vision must consist of dreams – and nightmares. Which will be the position of the archaeological interpreter with immense amounts of data at hand and a wonderful set of analytical instruments in the tool-box?

All archaeological data will be globally available in databases, which will be scrutinized by meta databases that link together all databases and allow simultaneous

searching by search-engines. When electronic databases were introduced in the 1970s, typological terminology was regarded a straight-jacket. In the future, that rôle will be taken by the search-engines. The artefacts will be scanned and presented as images that the archaeologist, dressed in a helmet and a pair of gloves, will not be able to distinguish from the original pieces; even if the artefacts are situated in a museum store-room on the other side of the globe.

The meeting of two humans is a unique event, even if one of the humans is a handful of pot-shards. Will the knowledge that you are observing, not the real pot-shards, but cyber-world images, be of importance? Anyhow, in 50 years time, refitting of tens of thousands of three-dimensional electronic pictures of flint-flakes, pot-shards and broken pieces of bones will be automatically done. There will be fantastic dynamic scatter-plots. The refitted pieces will have been collected by vacuum-cleaners in square-kilometres, e.g. in ploughed fields. Landscape archaeology will never be the same.

Why not have vacuum-cleaners running up and down the sites scanning, sieving, sampling and so on at the front end and producing the site-report with all its appendices and catalogues at the back end; while the archaeologist is relaxing in an arm-chair at his office? Again, is it possible to simulate the unique character of a meeting of two humans, one of which is a garbage-pit, in the cyber-world? Our answer is no, not because humans are too complex, but because humans are in perpetual change. That is of course also valid for the knowledge on what it is to be human. When that knowledge changes; what it is to be human changes.

It is fascinating and fairly easy to dream about future data and methods in archaeology. Guesswork on concepts and ideas that structure future interpretative thinking, meaning theoretical archaeology, is much more hazardous. Obviously, theoretical change during the last 50 years has walked hand in hand with Stone Age archaeology. Much of the New Archaeology was discussed together with Stone Age hunting-gathering societies; and much of the Post-Processual Archaeology was discussed together with Neolithic early farming societies. The same will be the case in the future, because it is in wordless, silent Stone Age archaeology, where the archaeological way of conceiving the world is challenged.

The era of attributes, types and cultures is gone, although we have some doubts concerning the cultures. The Stone Age humans will not be flint-flakes and pot-shards, but the complexes of objects in their hands; dresses and coiffures; skeletal trauma; illnesses; ritual; food and diet; architecture, breast-feeding; place of birth ... and how much of this changed during their course of life. Individual Stone Age humans will be individual portraits and biographies. The societies will be multivariate grouping of individuals.

Gunlög Graner
Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen
gunlog.graner@raa.se

Åsa M Larsson
Societas Archaeologica Upsaliensis
asa.larsson@sau.se

Stig Welinder
Institutionen för humaniora
stig.welinder@miun.se

(Endnotes)

- 1) Glaspärlemästarna uppförde föreställningar för hängivna och beundrande människoskaror, då de skapade intellektuella och estetiska mönster genom att kombinera om inom givna ramar av tankar, begrepp och språk i sina spel. Hermann Hesses roman handlar om en ung man, som avancerar genom graderna av glaspärlespelare, men bryter sig ut ur det stelbenta, upptäcker naturen och gläder sig åt att i en dykning kunna bryta en vattenyta under en öppen himmel.
- 2) Vårt problem påminner om ett inom filosofin länge diskuterat och oss veterligen ännu inte slutgiltigt löst problem: Vilken eller vilka frågor skall man ställa för att avgöra om man framför sig har en riktig människa, eller en industrirobot, med artificiell intelligens?

Referenser

- Clarke, D L (1968). *Analytical archaeology*, Methuen, London.
- Fuglestedt, I (2001). *Pionerbosetningens fenomenologi, sørvest-Norge og Nord-Europa 10200/10000-9500 BP*, Bergen
- Hegardt, J (1997). *Relativ betydelse, individualitet och totalitet i arkeologisk kulturteori*, Uppsala
- Heimdahl, J (2006). Spår av en mellanpaleolitisk befolkning i Sverige? Förnyad granskning av Mårtensöfynden 1938 och 1964, *Fornvännen* vol. 101.
- Hesse, H (1943). *Das Glasperlenspiel. Versuch einer Lebensbeschreibung des Magister Ludi Josef Knecht samt Knechts hinterlassenen Schriften. Herausgegeben von Hermann Hesse*, Zürich.
- Johansen, A B (1974). *Forholdet mellom teori og data i arkeologi og andre erfaringsvitenskaper. Er teoristabilitet et problem i empirisk forskning?* Bergen.
- Kaul, F (2004). *Bronzealderens religion. Studier af den nordiske bronzealders ikonografi*, København.
- Kristiansen, K & Larsson, T B (2005). *The rise of Bronze Age society. Travels, transmissions and transformations*, Cambridge.
- Lindström, J (2007). *Dödshuset. Mysteriet från stenåldern*, Stockholm.
- Malmer, M P (1962). *Jungneolitische Studien*, Diss, Lund.
- Rausing, G (1958). *Arkeologien och naturvetenskaperna*, Lund.
- Renfrew, C (1973). *Before civilization. The radiocarbon revolution and prehistoric Europe*, New York.
- Sandmo, A K (1986). *Råstoff og redskap – mer enn teknisk hjelpemiddel. Om symbolfunksjonen som et aspekt ved materiell kultur. En skisse av etableringsforløpet i en nordeuropeisk kystsone 10.000-9.000 BP*, Tromsø.
- Shanks, M & Tilley, C (1989). *Re-constructing archaeology. Theory and practice*, Cambridge.
- Welinder, S (2004). På väg mot demokratisk anarki. I Gudmundsson, G (red.) *Current issues in Nordic archaeology. Proceedings of the 21st Conference of Nordic Archaeologists, 6-9 September 2001, Akureyri, Iceland, Reykjavik*.
- Welinder, S (2008). *Jämtarna och samerna kom först*, Östersund.